

lata, mégpedig az *-a*, *-e* kicsinyítő képző: szerinte *Baka* < *bak* + *a* (87), *Szépe* < *szép* + *e* (89), *Szente* < *szent* + *e* (90, 171—2), *Baja* < *baj* 'gazdag' + *a*; *Kassa*, *Nána*, *Pápa*, *Pata* ugyanilyen képzés ismeretlen származású szóból (172). E képző egykori léte, használata nem vitatható, a névanyagban való megmaradásának kérdése azonban jobban megvizsgálendő. Ilyen képzés lenne szerinte a *Béla* név is: < *bél* + *a* (42, illetőleg bővebben MNy. LVII, 87). Mivel azonban személyneveink között testrésznevek nincsenek, ezért analógia híján nem kiható, hogy a *Béla* név a *bél* szóval függ össze. A *Tüdő*s név sem támogatja e feltevést (90), mert jelentése 'töltött, dagadt, kövér, zömök, duci' és nem 'erős tüdejű'. — A *Borzák* névnek semmi köze a *borisák*-hoz és az *Ersény* csak közvetve mutat vagyoni helyzetre (90), mivel az *Ersénygyártó* rövidülése (vö. *Pajzsgyártó* > *Pais*, *Tűgyártó* > *Tüü* stb.): mint kézműves bizonyára jobb körülmények között élt a sok jobbágnál, cselédnél. — A *Karafiát*h nem eufémisztikus szitkozódás, hanem cseh eredetű és 'szekfű' jelentésű név (MNy. LIII, 187), a *Sáfrány* pedig másodlagos foglalkozásnév (90—1). — A *Szanka* nem a *Szaniszló* becézett alakja (92), hanem a szláv *Stanko* vezetéknev megmagyarosodott formája, mint a szókezdő mássalhangzótörölődés másik elemének megtartásával alakult *Táncsics*. — A 98. lapon úgy beszél a *Prágai* névről, mintha az magyarosítás lenne, noha régi magyar vezetéknev: 1628-ban jelent meg Bártfán *Prágai* András „Fjedelmek serkentő órája” című vaskos munkája. Az 1754—5. évi országos nemesi összeírásakor Komárom és Veszprém megyében írnak össze *Prágay* nevűket (KEMPELEN VIII, 417—8). Kálmán eljárása olyan, mintha a *Velencei*, *Bécsi*, *Lipcsei*, *K(a)rakai* vagy *Bihari* neveket megtagadnók, mert földrajzi szótárakban ilyen külföldi város-, illetőleg tartománynevek is vannak. A *Prágai* név az egykor Zala megyéhez tartozott *Sümegprágá*-ról való származást jelent (vö. 1436: *Praga* CSÁNKI III, 96; további két *Prágá*-ra l. még MELICH, Honf. Mg. 182). — Régebbi véleményt újít fel a *szlovén* és *szlovák* szónak a *slovo* szóval való összekapcsolása (133). Újabban az ősszláv *slovs 'mocsár' szó származékának tartjuk, mert a *-(j)anin*s képző helynevekhez szokott járulni, vö. a lengyelek régi *polanin* 'réségi, mezei' nevével (KISS LAJOS: NyutdÉrt. 40. sz. 193—6).

A helynevekkel foglalkozó részben is vannak olyan megállapítások, amelyekkel vitatkozni lehetne. A 174. lapon ezt találjuk: „*Esztergom* (nyírt fejű, kopasz)”, noha bővebb kifejtés, megokolás nélkül ez a magyarázat sem áll szilárdab talajon (vö. EtSz. II, 84), mint az ismeretlen eredetűnek jelzett *Kecske*mét (178), amelynek *Pais* Dezsőtől igen valóságos etimológiáját bírjuk. *Vladivoszto*knak nem 'keleti hatalom' az értelmezése (177), hanem 'uralkodj a keleten!' (VASMER, RussEtWb. I, 209). Általában elmondhatjuk, hogy némi merészség nem esik messze a szerzőtől: *Oroszlány* nevét egy ki nem mutatott *Oroszlán* személynévből eredezteti (171), *Komádi*-ét a *koma* szóhoz kapcsolja (178), stb.

Végül kiemeljük olvasmányos, az érdeklődő figyelmét végig lekött stílusát. Előadásának élvezetét csak igen elvtéve zavarja meg egy-egy idegenszerűség (pl. 172: „A *Bács*... egy személyénv... *Balmaz* egy török óvónév”; 176: „a XIII—XIV. században... elnevezni”; 200: „*Küngös*... egy kisváros gimnáziummal, múzeummal”) vagy tollhiba (9: *Orléans*-i; 175: úgy tűnik, mintha *Zetelaka* Zala megyei falu lenne; 207: *Terescsényi*). Mindent összevéve: Kálmán Béla könyve megnyerte tet-szésünket, s bár egyben-másban vitába szálltunk vele, a magyar publikumnak valóban jó, tanulságos és élvezettel olvasható kötetet nyújtott át. Köszönet érte!

MIKESY SÁNDOR

A magyar nyelv története és rendszere

A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai. Szerkesztette: IMRE SAMU és SZATHMÁRI ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, 589 lap (Nyelvtudományi Értekezések 58. sz.)

Nemzetközi vonatkozásban is bámulatosan rövid idő alatt jelent meg az 1966. augusztus 24—28 közt megtartott első magyar nemzetközi nyelvészkongresszus gazdag anyaga. A kötet 114 cikket tartalmaz, belőlük 26 külföldi tudósoktól hangzott el (az előadások számának sorrendjében: Egyesült Államok, Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Franciaország, NSZK, Finnország, Hollandia, Svédország). A kötet elején a plenáris üléseken elhangzott beszámolókat találjuk, utána következnek a szekcióüléseken tartott előadások. Tamás Lajos elnöki megnyitója után olvashatjuk Benkő Loránd előadását a magyar nyelvtudomány mai helyzetéről. Rövid történeti visszapillantás után vázolja a magyar nyelvtudomány mai szervezeti kereteit, az egyetemek, a Magyar Tudományos Akadémia szerepét, a tervszerűséget, a kollektív munkákat és a magyar nyelvtudomány nemzetközi helyzetét. A tartalmi kérdések fejtegetésekor elemzi az egyes nyelvtudományi ágakban elért eredményeket, és kijelöli a tennivalókat. Imre Samu a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkálatairól, Szathmári István pedig az egyetemen és főiskolákon végzett magyar nyelvészeti kutatásokról ad áttekintő képet.

Lotz János az Amerikai Egyesült Államokban, Klara Majtyinszkaja a Szovjetunióban, Penavín Olga a Jugoszláviában, Sima Ferenc pedig a Csehszlovákiában folyó magyar nyelvtudományi kutatásokról számolt be. Bárczi Géza elnöki zárószava fejezi be a kötet első részét, a plenáris üléseken elhangzott előadásokat.

A szekcióüléseken elhangzott előadások közül évkönyvünk profilja miatt csak a dialektológiai és névtani előadásokat említem meg. A magyar nyelvjárásoknak külön szekciójuk volt, de a névtani előadások részben itt, részben egyéb szekciókban kaptak helyet.

Nyelvtörténeti szempontból elemzi Bakos József Comenius első magyar nyelvű *Orbis Pictus*-át (1669). A külső és belső érvek egyaránt arról tanúskodnak, hogy a mű fordítója Sopron környéki nyelvjárást beszélt. Deme László a nyelvtörténeti és nyelvjárási vizsgálódások alapján arra az eredményre jut, hogy a nyelvtörténet egy korszakában a nyelvterület nyugati részén a magyar /hang zöngés tág középrészes ejtésű lehetett. Kálmán Béla térképekre vetítve mutatja be az Árpád-kor vízrajzi közneveinek szóföldrajzi elterjedését, valamint a hasonló jelentésű köznevek mai helyzetét Zala megyében (a 349. lapon levő térkép jelmagyarázataiban sajnálatos módon felcserélődött a *sánc* és az *ásás* jele). Kovács István „Az Lándorfejtűvár elveszésének oka” c. 16. századi magyar nyelvemlék főbb nyelvjárási sajátosságait elemzi.

Balogh Lajos az állathangvokátok és -terelők akaratközlő funkciójáról ír, hogyan próbálja az ember az állatok „nyelvére” lefordítani mondanivalóját, hogy alakítja ki az állatokban a feltételes reflexet, a „megértést”. Elemzi hangtani és szerkezeti szempontból ezt a lexikológiai csoportot. Káposztai Erzsébet a Munkács melletti Dercen község (Szovjetunió) nyelvjárásának diftongusait vizsgálja. E nyelvjárás annyiban ritka és különleges, mert megtalálhatók benne mind a nyitódó, mind pedig a záródó diftongusok külön-külön formáiként. Ezáltal a hosszú magánhangzó-rendszer négy sort a lkot: *i ü ú; ie üö uo; ei öü ou; á*.

A kétféle kettőshangzó-sor fonematikus és nyelvtörténeti szempontból is logikusan válik szét: A záródó kettőshangzók közül az *ei* a nem *i-ző* é helyén áll, az *öi* és *ou* a nem *v-tüvü* köznyelvi *ő* és *é* helyén, az *ie* az *i-ző* é helyén, az *üö, uo* pedig az *ü-ző* és *ú-ző* (tehát *v-tüvü*) szavakban, valamint a zárt szótagbeli *l, r, j* hatására megnyúlt *ő* és *ó* helyén jelentkeznek. Ilyen rendszerű nyelvjárást még eddig nem jeleztek kutatóink, bár Tarpa környékén nyelvatlasz gyűjtése során Benkő L. felfigyelt arra a jelenségre, hogy a másodlagosan megnyúlt *o* és *ö* a többivel ellenkező típusú kettőshangzót fejlesztett. Ez a közlés is megmutatta, hogy a magyar nyelvjárások kutatása közben még mindig érhetnek meglepetések.

Király Lajos a somogyi állathangutánzó ígéket vizsgálja morfológiai és szemantikai szempontból. Lizanyec Péter a kárpát-ukrajnai ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavait tárgyalja. Sima Ferenc a nyelvjárási szövegi „inertimologikus” *-n, -l* és *-j* hangok eredetével foglalkozik a *nékün* (nélkül), *mán* (már), *hij* (hív), *föl* (fő) stb. alakokban. Úgy látja, hogy ezek a mássalhangzók tűnnek el a legkönnyebben az illető nyelvjárásokban, tehát pangó hangként az őket felszívó magánhangzókban potenciálisan tovább élnek, és így tetszőlegesen vagy kombinatorikusan bármikor újra megjelenhetnek. Szabó Géza a nyelvjárások *-n* határozórag előtti tövéghangzóival foglalkozik. B. Lőrinczy Éva és S. Meggyes Klára az Új Magyar Tájéztatór terjedelméről, viszonyáról a Szinnyei-féle tájzótárral és szerkesztési kérdéseiről tájékoztat.

Mivel külön névtani szekció nem volt, a négy névtani vagy nagyrészt névtani cikk szétszórva található meg. Személynevekkel foglalkozik Székely György „Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása” c. cikkében. Arra a megállapításra jut, hogy a XV—XVII. században a foglalkozásnevek még nem voltak az igazi értelemben vett családnevek, mert nagyon gyakran a valódi foglalkozást jelölték, és csak akkor öröklődtek, ha a foglalkozás is öröklődött. Szerinte a foglalkozásnevek csak a XVII—XVIII. században szakadtak el a valódi mesterségtől, és váltak öröklődő, igazi családnevvé. Karácsony Sándor Zsigmond a XIX. századi keresztnevek földrajzi megoszlásával, a szülői nevének öröklődésével, a naptári nevekkkel és hasonló névadási indítékokkal. Ördög Ferenc a főiskolás hallgatók és középiskolások tanulók személynévgyűjtésének módszertanával foglalkozik. Kérdőívein igyekszik feleletet keresni a keresztnevéadás és a ragadványnév keletkezésének indítékaira is.

Földrajzi nevek gyűjtésének tapasztalatairól, a velük kapcsolatos tudományos és gyakorlati kérdésekről számol be Vándr József. Egyszermsind gyakorlati tanácsokat ad a gyűjtők és a gyűjtést szervezők részére. Itt mindjárt egy hangtani (átírási) vesztélyre is felhívom a figyelmét. A következőkben idézett megállapítását módosítania kell: „... nem tartjuk szükségesnek a diftongusok jelölését sem. A magyar nyelvterületen — eddigi tudásunk szerint — a diftongus nem fejez ki fonematikus különbséget a megfelelő (monoftongusos ejtésű) hosszú magánhangzóval szemben” (395). Ez a megállapítás önmagában helyes és igaz. Közismert tény azonban, hogy Szabolcs és Szatmár nagy részén (és egyes környező területekén) két ellenkező lejtésű kettőshangzó két külön fonéma lehet. Az *e-vel* váltakozó *é* rendszerint *ei* diftongusban realizálódik, az *é-vel* váltakozó vagy nem váltakozó *é* pedig *ie* diftongusban. Az elsőnek monoftongikus változata az *é*, a másodiké egy nagyon zárt *é* (Csúry ponttal és vesszővel jelölte). Ez két külön fonéma: *széil* (levegőmozgás), de *szíel* (perem); *éig* (főnév), de *iéig* (ige); *féil* (számnév), de *fiél* (ige) stb. (vö. KÁLMÁN, Nyelvjárásaink 41, 84, 127—9). Az

ou, öü, valamint uó, üő diftongus egymás mellett éléséről pedig éppen ebben a kötetben ad számot Káposztai Erzsébet (350—3). Így tehát az északkeleti részeken a diftongus minőségét mindenképpen jelölnünk kell a földrajzi nevekben is.

Bár a többi cikk ismertetésére nem vállalkoztam, hadd fűzzek egy-egy apró észrevételt két külföldi szerző tanulmányához. A. Rot szerint (283 jegyz.) a *Leved* (személynév>helynév) az óoroszból került a magyarba. Ezt nem tartom valószínűnek. A közfelfogás szerint a *Levedi* személynév a létigéből keletkezett, jelentése 'levő, létező', akárcsak a *Liüntik* ~ *Levente* névé. Sinor Dénes kitűnően megírt (és rendkívül élvezetesen előadott) cikkében egy 'borjú' jelentésű vogul *besiγ* alakot említ, amit a magyar *üszó* szóval egyeztetnek. Szerinte a török (és mongol) nyelvi *buzayu* stb. összetartozik velük. „Hogy a szókezdő *b-* mikor tűnt el a szó elején, az érdekes kérdés, de nem befolyásolja az itt felvetett problémát. Akár az ugor (precízebben vogul), akár a török—mongol alakokból vezetjük le az *üszó*-t, a *b-* eltűnését egyformán kell magyaráznunk” (196). Én több szempontból nem tartom olyan világosan összetartozónak a magyar—vogul és a török—mongol szót. A vogul szó hangalakja ugyanis nem *besiγ*, hanem Szo. *wásiγ* stb. (Stein. Vog. Vok. 188). Zöngés szókezdő explosivák a finnugor nyelvek közül csak a magyarban és a permi nyelvekben vannak. Finnugor **b-* nem volt, csak **p-*, ez pedig a vogulban sohasem fejlődött *w*-vé. Az idegen nyelvi *b*-t a vogul mindig *p*-vel veszi át. Ez a szó is az ugor korban *w*-vel kezdődhetett. Az viszont egészen közönséges dolog, hogy a szókezdő finnugor *w-* a magyarban erősen labialis magánhangzó előtt eltűnt, vö. m. *öt* ~ osztj. *wet*, m. *öl* ~ osztj. *wel*, m. *ólom* ~ vog. *wōlam*, m. *ostor* ~ cser. *woštar* stb. Így az egyébként nagyon tanulságos és gondolatébresztő cikkből ezt az összefüggést törölni kell. A vogul és a magyar szó összefüggése egyébként vokalizmus szempontjából nem kifogástalan (a vogul szó veláris hangrendű). A hangrendi átcsapást azonban a fgr. szóbelseji *-š-* (ebből fejlődött mind a magyar *-sz-*, mind a vogul *-s-*) megmagyarázhatja. Ilyen hangrendi átcsapásra számos megyőző példát hoz éppen ebben a kötetben Rédei Károly (167—71).

A bel- és külföldi magyar nyelvtudománynak ez a változatos és értékes seregszemléje sok új és érdekes szemponttal gazdagítja ismereteinket.

KÁLMÁN BÉLA

PENAVIN OLGA: A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza

Bp. 1966. 101. és 140 térkép (MNyTK. 116. sz.)

Az egész magyar nyelvterületre kiterjedő nagy magyar nyelvátlasz első kötete megjelenőben van, talán meg is jelenik, mire ez az ismertetés napvilágot lát. Munkálatai (gyűjtés, ellenőrzés, kiadásra való előkészítés) mintegy húsz évet vettek igénybe. Mivel éppen egy korosztály legképzettebb nyelvjáráskutatói vettek részt munkálataiban, érthető, de egyben sajnálatos is, hogy e nagy vállalkozás mellett erősen háttérbe szorultak az egyéb dialektológiai munkák, többek közt a regionális atlaszok, egy-egy kisebb táj nyelvi sajtáságait bemutató művek. Noha több ilyen munkát megindulásáról van tudomásunk (Szamosháti, Nyitra vidéke, moldvavácsángók, több erdélyi terület), mégis a legújabb időkig nagyobb terjedelemben csak Végh József: Őrségi és hetési nyelvátlasza jelent meg (Akad. Kiadó 1959). Sajnos, ez a rendkívül jelentős munka hosszú évekig magára maradt.

Ezért igen örvendetes, hogy éppen az említett Végh-féle atlaszhoz kapcsolódva a határon túli magyar községek nyelvéről is van most már atlaszunk, és így a magyar nyelvterület délnyugati csücskéről ismereteink egészen a nyelvhatárig hatolnak.

Penavin Olga, a jugoszláviai magyar nyelvjárások legjobb ismerője és szorgalmas kutatója évkönyvünkben is már több cikket és tájszójegyzéket tette közzé. Kiadványa kisebb terjedelmű az őrségi atlasznál (Végh 217, Penavin 140 térképet közöl). A kutatópontok száma is jóval kevesebb (Véghnél 47, Penavinál 20).

A térképlapok általában a tájtatlaszok közös törzszanyagát ölelik fel, de ezen kívül még több, nagyrészt Véghnél is előforduló kérdés eredményét vetítik térképre.

Azt fölösleges is talán megemlítenem, hogy még ma, a technika századában is mennyi fáradsággal és nehézséggel jár a terepmunka. Ezért minden elismerés megilleti a szerzőt, hogy vállalkozott erre a nem könnyű feladatra, és végső soron eredményesen hajtotta végre. Sok új, értékes adatot köszönhetünk neki, és ha bizonyos részletkérdésekben kételyeink is vannak (egy részüket a szerkesztő is megemlíti előszavában), ez nem von le sokat a mű érdemeiből.

Nincs okunk és jogunk kételkedni a szerző lejegyzésének pontosságában. Tudomásunk szerint (bár ezt bevezetésében nem említi) magnetofonon is rögzítette az anyagot. Mégsem hallgathatjuk el néhány térképlap egyes adataira vonatkozó aggályainkat. Ezeknél pontosabb ellenőrzés nem ártott volna. Az esetleges hibák igen sokféle forrásból adódhattak (nem megfelelő adatközlő kiválasztása; keveredés egyes falvak lakosságában; egyes adatközlők törekvése, hogy a köznyelvi ejtéshez közelítsenek; a magnetofon hangszintorzitása stb.).